ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Полиці Тетяни Дмитрівни
“Фразеологічна та паремійна об’єктивація концепту «думка» в українській мові”,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2016. – 334 с.)

На стику лінгвістики і концептології виокремилася з 90-х рр. XX ст. нова галузь – лінгвоконцептологія, яка займається вивченням вербалізованих концептів. Останнім часом спостерігаємо посилений інтерес науковців до вивчення концепту, усвідомлення його природи, структурно-змістової організації, вербальних та невербальних форм його вираження, специфічних властивостей, типологічних різновидів тощо.

В українському мовознавстві дослідження концептів репрезентовано науковими працями, в яких автори зосереджують свою увагу як на загальних теоретичних питаннях когнітивної лінгвістики, так і безпосередньо на зверненні до конкретних концептів (О. С. Бондаренко, В. М. Бріцин, С. А. Жаботинська, В. В. Жайворонок, В. Л. Іващенко, І. І. Казимир, В. І. Кононенко, Т. А. Космеда, Н. В. Коч, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, Н. О. Мех, О. О. Селіванова, А. М. Сірант, М. В. Скаб, Л. О. Ставицька, Т. В. Радзієвська, О. М. Цапок, Г. М. Яворська та ін.).

Дисертація Т. Д. Полиці, виконана в руслі лінгвоконцептології з лінгвокультурологічним аспектом, є актуальною, оскільки спрямована на системний опис фразеологічної та паремійної об’єктивації концепту «думка», цілісний аналіз лінгвокогнітивних механізмів розгортання його польової структури на основі осмислення українським соціумом етнокультурної специфіки змісту відповідного поняття в різних сферах функціонування української мови.

Відтак дисертантка успішно опановує термінологічний апарат метаопису мовного матеріалу лінгвоконцептології. Лаконічно визначено

мету, об'єкт і предмет дослідження. Оптимальним видається і коло дослідницьких завдань, яке окреслює для себе автор. Досить вдалим, на нашу думку, є також вибір мовного матеріалу.

Наукова новизна дисертації не викликає жодних сумнівів, оскільки в ній уперше в межах роботи розроблено теоретико-методологічні засади вивчення проблеми фразеологічної та паремійної об'єктивації концепту «думка» в українській мові, у зв'язку з чим визначено поняття об'єктивації концепту як процесу трансформації індивідуально-особистісних осмислень семантики тієї чи тієї мовної одиниці (суб'єктивного змісту) в об'єктивну, незалежну від свідомості індивіда сутність, що виявляє себе як смисл-цінність на рівні узусу; запропоновано власну методику опису-моделювання фразеологічної та паремійної об'єктивації концепту й застосовано її до моделювання фразеологічного та паремійного полів концепту «думка» в українській мові; показано динаміку семантичного розвитку імені концепту «думка»; систематизовано лексичні, фразеологічні, паремійні одиниці-репрезентанти концепту «думка» в науковій та наївній (загальномовній, діалектній) картинах світу української спільноти, окреслено його номінативне поле; описано особливості термінологічної, діалектної, загальномовної (асоціативної і лексико-семантичної) репрезентацій та ментально-мовної організації концепту «думка» як зонально-градуальної польової структури в українській мові, змодельовано його асоціативне, термінологічне, фразеологічне та паремійне поля; виявлено когнітивні, семантичні, метафоричні й метонімічні моделі концептуалізації й на їхній основі вперше спрогнозовано розвиток нових значень слова *думка*.

Т. Д. Полиця використовує різноманітні методи, адекватні меті та завданням, які поставлені в роботі. Зокрема, *гіпотетико-дедуктивний метод* – для визначення фактичного матеріалу; *метод аналізу словникових дефініцій* – для виявлення особливостей мовних засобів репрезентації концепту «думка» в українській мові; *метод лексико-семантичного поля* – для моделювання польової структури досліджуваного концепту та загального

розподілу лексичних, фразеологічних і паремійних одиниць у ньому; *етимологічний аналіз* – для виявлення походження й первинного значення імені концепту «думка» задля розкриття динаміки його семантичного розвитку; *компонентний аналіз* – для систематизації фразеологічних і паремійних одиниць, а також виявлення їх когнітивних, семантичних, метонімічних і метафоричних моделей; *асоціативний експеримент* – для виявлення асоціативного поля імені концепту «думка» у мовній картині світу українців; *метод кількісних підрахунків* – для визначення співвідношення одиниць у ядерній і периферійній зонах фразеологічного та паремійного полів концепту «думка»; *концептуальний аналіз* – для з'ясування змістової організації концепту «думка» в українській мові за допомогою віднаходження когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей.

Опонована робота виконана в межах наукової теми кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». Тему дослідження затверджено Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 57 від 5 травня 2011 року).

Дисертаційна робота має логічно впорядковану структуру. Вона складається зі списку умовних скорочень, списку умовних скорочень використаних джерел (105 позицій), вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (280 позицій), додатків. Повний обсяг дисертації разом з додатками – 334 сторінки, основний зміст викладено на 203 сторінках.

У *вступі* дослідниця обґрунтувала актуальність теми дисертації, її новизну, визначила мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, схарактеризувала джерела фактичного матеріалу, визначила теоретичне й практичне значення роботи та подала інформацію про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі *«Концепт як об'єкт лінгвістичних досліджень»* дисертантка подає теоретичні засади дослідження концептів, їх багатовимірності, структурно-змістової організації та мовної, зокрема й фразеологогічної та паремійної репрезентації. У цьому розділі Т. Д. Полиця проаналізувала основні типи картин світу та їх взаємодію; розглянула кореляції мовної (фразеологічної, паремійної) та концептуальної картин світу; узагальнила погляди науковців на семантико-структурні й когнітивні особливості фразеологічних і паремійних номінацій.

Подаючи різні погляди вчених на поняття «концепт» у межах *лінгвокогнітивного* (*семантико-когнітивного*) *підходу*, автор цілком слушно наголошує на тому, що концепт є лінгвоментальним утворенням, що виявляє себе як «смисл-цінність в тій чи тій лінгвокультурі на рівні узусу, який об'єктивують значення мовних одиниць-репрезентантів певного поняття в його тісній взаємодії з іншими ментальними одиницями (образами, емоціями, асоціаціями тощо)». Дослідниця приділяє значну увагу структурі концепту, яку презентує у вигляді поля, центром якого є позначене іменем концепту поняття, що зорганізовує навколо себе ядро, приядерну та периферійну зони. Т. Д. Полиця визначає, що зміст концепту формують концептуальні ознаки, об'єктивовані у семантиці мовних одиниць, які його репрезентують.

Автор у роботі розглядає фразеологічні та паремійні одиниці, які належать до фразеологічних та паремійних номінацій концепту «думка»: 1) у структурі яких є ім'я концепту та спільнокореневі з ним слова й синоніми; 2) в яких ім'я концепту та спільнокореневі з ним слова й синоніми засвідчені в їхніх тлумаченнях; 3) які не містять імені концепту, проте мають семантичне наповнення, тотожне або близьке до семантики імені концепту.

Т. Д. Полиця моделює концепт «думка» у форматі семантично-градуального номінативного поля, одним із фрагментів якого є фразеологічне та паремійне поля, які структурує за ядерною, приядерною та периферійною зонами. Фразеологічні та паремійні репрезентанти концепту «думка» дисертантка розподіляє у фразеологічному та паремійному полях за

принципом наявності в їхній структурі або тлумаченні імені концепту – власне лексеми *думка*, спільнокореневих із нею слів та синонімів, а також тотожних або близьких до її семантики значень фразеологічних і паремійних одиниць, у структурі й тлумаченнях яких вона відсутня.

У другому розділі роботи *«Концепт "думка" як культурно значущий фрагмент концептуальної картини світу українців»* Т. Д. Полиця проаналізувала праці українських та зарубіжних мовознавців, присвячені дослідженню концепту «думка»; визначила його місце в ієрархії смислових відношень з іншими концептами; подала історію формування семантики його імені в українській лінгвокультурі; описала особливості лексичної і фразеологічної та паремійної вербалізації в науковій і наївній картинах світу.

Т. Д. Полиця, успішно дослідивши фразеологічні й паремійні одиниці, розподіляє їх у фрагментах фразеологічного і паремійного полів за принципом наявності в їхній структурі імені концепту: ядро поля утворюють фразеологічні й паремійні одиниці, в складі яких наявна лексема-ім'я концепту; приядерну зону – стійкі вирази, до складу яких увійшли лексеми, спільнокореневі з іменем концепту; зону близької периферії – одиниці зі спільнокореневими з лексемою-іменем концепту словами у пояснювальній частині; далеку периферію – фразеологічні та паремійні одиниці з синонімами імені концепту чи похідними від них словами у структурі або в тлумаченні; зону крайньої периферії – концепт-ситуативні вирази, в яких ім'я концепту не згадується, а лише мислиться.

Цікавим, на наш погляд, виявився *підрозділ 2.3.3. «Асоціативне поле»*, в якому дисертантка з метою виявлення асоціативного поля імені концепту «думка» у мовній картині світу українців провела асоціативний експеримент, спрямований на виявлення асоціацій, що склалися в респондентів унаслідок їхнього попереднього досвіду. У спрямованому асоціативному експерименті респондентам Т. Д. Полиця запропонувала 10 фразеологізмів і 10 паремій, які містять у своєму складі лексему *думка* чи її лексико-граматичні варіанти. Опитувані мали написати одним-двома словами значення цих одиниць, яке,

на їхню думку, було б правильним. Позитивним є й те, що в дисертаційній роботі Т. Д. Полиця за результатами асоціативного експерименту уклала асоціативний словник концепту «думка».

У третьому розділі *«Фразеологічне поле концепту "думка"»* заслуговує на позитивну оцінку подання дисертанткою зонально-градуального моделювання фразеологічного поля досліджуваного концепту через його об'єктивацію в когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделях, а також представлений аналіз семантико-структурних і когнітивних особливостей його фразеологічних репрезентантів.

Т. Д. Полиця в третьому розділі роботи визначила, що фразеологічне поле концепту «думка» варто кваліфікувати градуально-зональним об'єднанням фразеологічних одиниць, які структуруються за чотирма ступенями семантичної градації, кожен з яких має різну глибину: перший ступінь – 4 напрями семантичного розвитку, другий – 6, третій – 9, четвертий – 1.

Дослідниця визначила кількісне співвідношення фразеологізмів у ядрі, приядерній зоні, близькій, далекій і крайній периферіях фразеологічного поля аналізованого концепту таке: 84 : 14 : 173 : 78 : 101 одиниць відповідно та зауважила, що окреслене фразеологічне поле не є повним і кількість його складників може змінюватися залежно від настанов та інтенцій дослідника.

Цікавим, на нашу думку, виявився спектр семантико-граматичних моделей фразеологізмів фразеологічного поля – від моделей простого, складного речення до різних типів підрядних та сурядних словосполучень. Т. Д. Полиця визначає домінанту для структури фразеологічних номінацій концепту «думка» в усіх зонах поля – модель підрядного дієслівного словосполучення, наприклад: *тримати* (*держати*) *в голові* (*в умі*); *хвилювати* (*бентежити, розпалювати, бунтувати та ін.*) *кров*; *хилити на своє*.

Заслуговує на увагу спостереження дисертантки про те, що тематика фразеологічних одиниць ядерної та приядерної зон пов'язана з мисленням,

пам'яттю, уявленням, планами, висловлюванням думок. Фраземи периферійних зон поля експлікують семантику бажання, мрій, інтелектуальних характеристик, гри в карти, світогляду, характеру, пісні, релігії, вигадування, пліток.

У четвертому розділі *«Паремійне поле концепту "думка"»* дисертантка вдало подала зонально-градуальне моделювання паремійного поля досліджуваного концепту через його об'єктивацію в когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделях, а також проаналізувала семантико-структурні та когнітивні особливості його паремійних репрезентантів.

Дослідниця зауважує, що зональність паремійного поля представлена трьома рівнями семантичної градації паремій, кожен із яких має різну глибину: перший ступінь – 4 напрями семантичного розвитку, другий – 7, третій – 7.

Т. Д. Полиця акцентує увагу на тому, що змістове наповнення аналізованих паремій охоплює теми, пов'язані з людиною (гендерні особливості, інтелектуальні, ментальні властивості), її життям (соціальна нерівність), релігією, історичним минулим України, і підтримується історизмами, діалектизмами, соматизмами, релігійною лексикою. Емоційна оцінка, за її спостереженнями, актуалізує переважно дидактичну, іронічну, пейоративну семантику.

Варто відзначити, що опонована робота є завершеною працею, загалом характеризується власною науково виваженою концепцією, чітким змістом, переконливими ілюстраціями.

Заслуговують на увагу також лаконічно й чітко сформульовані висновки до кожного з чотирьох розділів дисертації, а також загальні висновки роботи.

Список використаної наукової літератури та джерельної бази оформлено відповідно до вимог наукових фахових видань України, він

містить праці іноземними мовами, а також багато тих наукових розвідок, які видані впродовж останніх п'яти років.

Цікавими є 6 додатків, розміщених у кінці основного тексту дисертації (додаток А «Асоціативний словник "думки"», додаток Б «Асоціативні мікрополя фразеологічної репрезентації концепту "думка"», додаток В «Асоціативні мікрополя паремійної репрезентації концепту "думка"», додаток Г «Словник фразеологічних номінацій концепту "думка"», додаток Д «Словник паремійних номінацій концепту "думка"», додаток Е «Анкети»), які можуть послужитися у практиці укладання словників концептів і тематично зорганізованих словників фразеологізмів і паремій.

Результати дослідження апробовано на 4 міжнародних конференціях, представлено у 9 одноосібних публікаціях, 6 із яких надруковано в періодичних виданнях і фахових збірниках України, 2 – в українських періодичних виданнях, зареєстрованих у міжнародних інформаційних науково-метричних базах даних.

Дисертація Т. Д. Полиці – ґрунтовне дослідження, що носить самостійний характер і виконане на належному теоретичному рівні. У цілому позитивно оцінюючи дослідження дисертантки, висловимо деякі зауваження та міркування:

1. На нашу думку, потребує спеціального пояснення обсяг описуваних паремій. У дисертації наводяться приклади як традиційних паремій, так і прислів'я та приказки, які були утворені в радянський час. Ці радянізми мають порівняно з традиційними пареміями відчутну штучність, кон'юктурну спрямованість. Тому, незважаючи на те що свого часу було утворено значну кількість таких паремій-радянізмів, упорядники збірників дуже обережно ставляться до включення їх у паремійні зібрання. На наш погляд, говорячи про використаний матеріал, треба було б детальніше зупинитися і на питанні про співвіднесеність паремій з фразеологічним складом української мови, адже питання відокремлення паремій від фразеологізмів не має одностайного розв'язання. Здійснення цієї роботи

дозволило б уникнути певних протиріч і термінологічного характеру: в одних випадках ми натрапляємо на позначення «фразеолого-паремійне поле» (с. 35), в інших – «фразеологічне поле» (розділ 3, с. 115) та «паремійне поле» (розділ 4, с. 169).

2. Потребує додаткового пояснення залучення до аналізу концепту «думка» паремій і фразеологізмів з різноманітними дієсловами, спільнокореневими до слова думка – задумати, подумати, видумати, думати. Наприклад: *Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (с. 176); *При одруженні сім раз подумай, а раз женись* (с. 176); *Не дурень видумав паном бути* (с. 177); *Треба думати головою, а не черевиком* (с. 177) та ін.

3. Додаткового обґрунтування вимагає розгляд у темі «Фразеологічна та паремійна об'єктивація концепту "думка" в українській мові» таких паремій: *Коли місяць май, кождий собі дбай* (с. 321); *Між воронами – будь вороною, між солов'ями – співай солов'єм* (с. 322); *На чиєму возку сиджу, тому й правду кажу* (с. 323); *Між вовками вий по-вовчи, між свиньми хрюкай по-свинячи* (с. 323) та ін. На наш погляд, до всіх них треба подати експлікації, які доводили б, що цей матеріал стосується концепту «думка». Іншими словами, у подібних фразеологізмах треба розкрити внутрішню форму. Наприклад: *Витати у високих сферах* (с. 265); *Відбитися в пам'ятку* (с. 266); *Дати заднього ходу* (с. 272); *Добра макітра* (с. 273); *Й не свербить* (с. 284); *Каменюка за пазухою лежить* (с. 286); *Мається на оці* (с. 289); *Мастити смальцем п'яти* (с. 290); *Набивати голову клоччям* (с. 293); *Під кутом зору* (с. 300); *Рябої кобили сон* (с. 305); *Ширити у позахмарному просторі* (с. 312).

Проте висловлені вище зауваження не можуть знизити загальної високої оцінки проведеного дослідження. Основні здобутки праці, її концептуальні положення, повнота висновків, їх відповідність поставленим меті й завданням, методологічні прийоми є самодостатніми і принципових зауважень не викликають.

Автореферат повністю відповідає дисертаційній роботі, і публікації цілком відбивають основні положення і зміст дослідження.

Вважаємо, що наукове дослідження «Фразеологічна та паремійна об'єктивація концепту "думка" в українській мові» Тетяни Дмитрівни Полиці повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української словесності та культури
Університету
державної фіскальної служби України Т. М. Сукаленко

Підпис Т. М. Сукаленко
засвідчую:
Учений секретар НУДПС України
О. А. Ярова
«03» 03 2016 р.